

SIPOS ANNA MAGDOLNA

A könyvtárak az információs társadalomban

(Tervek és tevékenységek a WSIS¹ I. és WSIS II. után)

*„Vajon azt a hatalmas tudást, amelyet az emberiség birtokolni fog,
mi köti össze a jövő állampolgárával?
... a könyvtár lesz ez az intézmény.” (Th. Roszak)*

Az 1987-ben kiadott és az anyaggyűjtését 1984. június 9-én lezáró Könyvtárosok kislexikona című kiadvány, **KÖNYVTÁR** szócikkének definíciója szerint: „*könyvtár: bizonyos szempontok szerint összeválogatott, megőrzésre és olvasásra szánt, feltárt és rendezett dokumentumgyűjtemény.*”² A kislexikon fogalmi meghatározását a 2000-ben megjelent Könyvtári fogalmak kisszótára című kiadvány a könyvtári anyaggal azonosítja: „*könyvtári anyag: a könyvek összessége, azaz bizonyos szempontok szerint összeválogatott, megőrzésre és olvasásra szánt, feltárt és rendezett dokumentumgyűjtemény*”³, miközben a könyvtár fogalmának sokféle – többek között számítástechnikai – értelmezését adja. A könyvtár fogalmi értelmezésének lényeges kiterjesztése olvasható a német nyelvterületen legújabban megjelent szaklexikon **KÖNYVTÁR** szócikkében: „*könyvtár: könyveket és egyéb médiát magában foglaló gyűjtemény. ... Az elektronikus adatfeldolgozás elterjedése alapvetően megváltoztatta a könyvtárak külső képét, a munkamódszereiket és a használatukat. A nagy könyvtárak regionális katalógusokban (Verbundkatalog) integrálódtak, és azok adatai az Internet révén szabadon hozzáférhetőek; a tartalmi feltárás területén is általánossá váltak a kooperatív eljárások. Az Internet révén lehetőség nyílt tanulmányok és könyvek közvetlen megrendelésére; az elektronikus publikációk és a digitális könyvtárak a közeljövőben további mélyreható változásokhoz vezetnek majd.*”⁴

A kiadványok megjelenési ideje olyan másfél évtizedet ölel fel, amely mind az egyetemes, mind pedig a magyar könyvtárügyben jelentős változásokat hozott. A köztudatban élő, klasszikus könyvtárképet, az elmélyült olvasás, tanulmányozás, a fölíániók, a nyugalom palotájának csendjét is felbolygatta az információs és a tudásközpontú társadalom víziója, majd valósága. A könyvek és a könyvtár jövőjéről megjelent, könyvtárnyi mennyiségű írás egy része – mint minden új média megjelenése esetén – vészharangokat kongatott a könyv és az olvasás kultúrája felett, mások pedig igyekeztek eliminálni az információs bumm hatásait. Jelenlegi ismereteink szerint oktalanság lenne akár az egyik, akár a másik vélemény mellett állást foglalni. Mint az már a média fejlődéstörténete

¹ WSIS: World Summit in the Information Society, az ENSZ által gondozott Információs Társadalom Csúcstalálkozóinak elterjedt rövidítése.

² Vértessy Miklós: Könyvtárosok kislexikona. – Bp.: Múzsák Közművelődési Kiadó, 1987. – p. 122.

³ Buda Attila: Könyvtári fogalmak kisszótára. – Bp.: Korona Kiadó, 2000. – p. 145-146.

⁴ Rautenberg, Ursula: Reclams Sachlexikon des Buches. – 2., verbesserte Auflage. – Stuttgart: Philipp Reclam jun. GmbH & Co., 2003. – p. 61-63. (A szerző fordítása.)

során többször is bebizonyosodott, az igazság valahol a két szélsőséges nézet között keresendő. Ahogyan az információ-közvetítő elemek története során bármikor, úgy az információs és a tudás alapú társadalomban is megtalálják majd saját helyüket a különböző ismerethordozók, közöttük az írásos kultúrát hordozó könyvek és folyóiratok is, csakúgy mint az új, az elektronikus, illetve digitális dokumentumoknak nevezettek.

Miközben – véleményünk szerint – a hagyományos írásbeliség kultúrájának nincs félnivalója a kiszorulástól, aközben használatukban – vitathatatlanul – változásokat okozott a digitális úton elérhető dokumentumok megjelenése, elterjedése és egyre népszerűbbé válása. A hagyományos könyvtárkép egyik meghatározó attribútumának, a nyomtatott kiadványok használatának módosulásai, de ami még ennél is fontosabb az információ és a tudás megszerzésének kibővült lehetőségei a könyvtárak tevékenységére is döntő módon hatottak. A változás szükségessége két irányból is megfogalmazódott: egyrészt a múlt század nyolcvanas éveinek végén, de még inkább a kilencvenes években határozott társadalmi igényként, másrészt pedig az információk birtoklásának fontosságát felismerő könyvtáros szakmát képviselők egy csoportjának belső igényként.

A hagyományos könyvtári tevékenység bővülése

A fent idézett könyvtári definíciók elsősorban azt a hagyományos köznapi könyvtárképet közvetítik, amelyben az évezredek óta működő bibliotéka tradicionális elemei a meghatározók, és a már napjainkban is jelenlévő elektronikus, digitális dokumentumok térhódítása vonatkozásában csupán óvatos prognózisra vállalkoznak. A könyvtár – története során a folyamatosan változó igények által meghatározott szempontok szerint – dokumentumokat gyűjt; az összegyűjtött dokumentumokat – szintén definiált és történelmileg változó szempontok figyelembevételével – feldolgozza, megőrzi és rendelkezésre bocsátja. Ám a valóságban, ez a klasszikus könyvtárkép az utóbbi évszázadokban lezajlott információs forradalmaknak eredményeként folyamatosan és lényegesen bővült.

A digitális technika robbanásszerű könyvtári elterjedése és ezzel a könyvtári tevékenység újabb szélesedése a távközlési csatornákon át történő, a távoli elérésű források, adatbázisok többnyire offline használatával kezdődött, az interaktivitást lehetővé tevő online eléréssel gyarapodott, majd a helyi elérést is biztosító CD-ROM-ok alkalmazásával folytatódott. A digitális technika könyvtári felhasználásának kiszélesedését jelentette a bibliotékákba beérkező dokumentumok adatairól készült információs adatbázisok digitális előállítási lehetőségeinek és az így létrehozott információs bázisok online elérhetőségének megteremtése. Ezzel a könyvtárak maguk is nyilvános hozzáférésű adatbázisgazdákká váltak. Az információk kezelésének újabb kapui nyíltak meg az internet hozzáférhetőségével. A megszokott korábbi információ-keresési gyakorlatot – belépés a releváns adatbázisba és annak interaktív igénybevétele – kiegészíti több, további keresésére alkalmas adatbázis, a primer, szekunder és terciér információkat tartalmazó forrás használata. Az internet kommunikációs lehetőségével korábban soha nem látott mennyiségű információs forrásban történő egyidejű keresés valósult meg. Ám ez a hihetetlen bőség egyben az internet-csapdáját is jelenti: „... az interneten ... kereshető információk korábban elképzelhetetlen mennyiségben (és tegyük hozzá: teljes összevisszaságban) állnak rendelkezésre. Az e célra szolgáló eszközök (azonosítók, metaadatok, keresőmotorok) ellenére az Internet abban a korszakban van, hogy gazdagabb minden könyvtárnál, a könyvtári funkció gyűjtő és szolgáltató részének sohasem ismert bőségét valósítja meg, de rendetlenebb és – elsősorban a meglévő, de fel nem tárható információk tömege a

>>beépített<< információ-veszteségek tekintetében – abszolút bőséget és relatív >>elnyomorodást<< hozott. Ennek a helyzetnek a megváltoztatásáért már sok minden történt, de még hosszú az út, amely az óriási lehetőségek adekvát használatához vezet.”⁵

Az itt csupán vázolt és a hagyományos könyvtári tevékenység jelentős kiterjesztését, változását jelentő folyamatokat tovább erősíti a napjainkban egyre inkább erősödő, a digitális információhordozók térhódításával egyidőben jelentkező, illetve ahhoz kapcsolódó információs és tudás alapú társadalom kialakulásának világméretű és világszerte érvényesülő folyamata. A fent leírt technikai, technológiai változásokat az információs társadalom kiépülésének folyamata kényszerítette ki és töltötte meg tartalommal. Ez egyrészt a robbanásszerűen megnövekedett információtermelést és -termést, másrészt pedig a társadalom és egyes tagjai részéről jelentkező, eddig soha nem látott nagyságú és differenciált információs igényt jelent.

Az UNESCO kommunikációs és információs programja

Az információs társadalom kialakulásának folyamatáról, a tudás felértékelődéséről már évtizedek óta jelentek meg annak prognózisát tartalmazó tanulmányok⁶, és napjainkban érvényesülő hatásainak elemzéséről is sorra jelennek meg írások. Tegyük hozzá, hogy ezt saját bőrünkön is tapasztaljuk. Azt, hogy ez a folyamat, illetve annak hiánya ma már nem csupán a világ fejlett társadalmainak problémája, hanem az egész világot átfogó globalizációs trend, mi sem bizonyítja jobban, hogy a témában illetékes nemzetközi szervezetek is egyre gyakrabban és egyre nagyobb intenzitással foglalkoznak a kérdéskörrel. Közülük feltétlenül meghatározó a világszerte nagy tekintélynek örvendő ENSZ szakosított szervezetének, az UNESCO-nak programja.

Az UNESCO kommunikációs és információs programja négy fő stratégiai célt jelöl meg⁷: az információs és kommunikációs technológiák felhasználása a tudás alapú társadalom érdekében; az Információs és Kommunikációs Technológiák (Information and communication technology, ITC-k) jobb kihasználása a képességfejlesztésben, a legitimációban, az irányításban és a társadalmi részvételben; tudományos kutatás, információáramlás és -csere területén a kapacitások megerősítése; a tanulási lehetőségek fejlesztése. Ezek a fő stratégiai célkitűzések egybeesnek a Nemzetközi Telekommunikációs Unió (ITU) információs társadalomról szóló világméretű csúcstalálkozóján⁸ feldolgozott témakörökkel, ezért az UNESCO – csatlakozva a programhoz – jelentős szerepet vállalt az Unió csúcstalálkozóinak előkészítésében és létrehozásában. A konferenciákon elhangzottak figyelembevételével alakította ki az UNESCO információs társadalom kérdéseivel kapcsolatos stratégiáját.

A csúcstalálkozót előkészítő bizottság fő tevékenysége a partnerek – civil szervezetek és kormányzati szervek – lehető legteljesebb mértékű bevonására irányult. Ennek érdekében 2002 februárjában, a témában érdekelt nem kormányzati szervek-

⁵ Ungváry Rudolf – Vajda Erik: Könyvtári információkeresés. – 2. javított kiadás. – Bp.: Typotex, 2002. – p. 13.

⁶ Az információs társadalom fogalmát a hetvenes évek elején vezették be az amerikai szociológusok, de az információ egyre növekvő gazdasági és társadalmi szerepével a gazdaságelemzők már az 1950-es és 1960-as évek fordulóján foglalkozni kezdtek. A fogalmat a kialakulóban lévő poszt-indusztriális társadalom jellemzésére használták és az elnevezés azon alapult, hogy az információ előállításával, feldolgozásával, gyűjtésével és tárolásával, elosztásával, valamint terjesztésével foglalkozó gazdasági szektor részesedése a teljes gazdasági szférában egyre meghatározóbbá vált.

⁷ Az UNESCO stratégiai célkitűzéseivel az Európai Unió azonosult és azok megvalósítását kiemelten kezeli.

⁸ World Summit on the Information Society (WSIS)

kel közösen négy konzultatív találkozót szerveztek, és azokon az alábbi fő témákat dolgozták fel: az infrastruktúra a fejlődő országokban; a kulturális különbségek és a szabadon felhasználható információk; a szólásszabadság az információs társadalomban; az oktatás és a tanulás az információs társadalomban. E találkozók kiegészítésére 2002 áprilisában egy ötödik találkozót is rendeztek, ahol megtárgyalták a civil társadalomnak WSIS előkészítésében játszott szerepét. A csúcstalálkozó létrehozásának másik fontos eleme volt regionális előkészítő konferenciák szervezése. Ezeket a WSIS előkészítő bizottsága az UNESCO Nemzeti Bizottságaival közösen az európai, a latin-amerikai és a karibi, az ázsiai és a csendes-óceáni térségben szervezte meg. 2002-ben és 2003-ban külön regionális egyeztetés tartottak a kormányzati szervekkel is. Ezeket túl még számtalan előkonferencia, konzultatív tanácskozás és szimpózium folytatásaként, 2003. december 10-12 között, Genfben került sor az első World Summit on the Information Society megrendezésére. E konferencia keretében határozták meg az információs társadalom alapelveit, annak jövőképét és a megvalósítás egyes lépéseit. Az Információs Társadalom közösen elfogadott koncepciója meghatározta az alapvető célokat, problémákat, s azokból kiindulva definiálta a konkrét feladatokat, valamint az elért eredmények értékelésének módjait. A politikai szándék és elkötelezettség kinyilvánítása érdekében a jelenlévő állam- és kormányfők, valamint miniszterek elvi deklarációt és akciótervet fogadtak el, amelyek körvonalazták a további feladatok fő irányait is.

A WSIS II. tanácskozást 2005. november 16-18 között, Tuniszban rendezték meg. E konferencia már a „tudástársadalom” három legfontosabb résztémáját dolgozta fel. A „Jövő formálása a tudáson keresztül” címmel rendezett kerekasztal politikai és stratégiai jelentőségű eszmecsere volt, ahol az információkhoz és a tudáshoz való szabad hozzáférés elvének érvényesítésében megfogalmazták az UNESCO világméretű koordinációs szerepét. Ez a kerekasztal deklarálta azt az alapelvet is, hogy a tudásból és az információk birtoklásából fakadó előnyöket az emberi fejlődés javára kell felhasználni. A második kerekasztal fő témája az „UNESCO szerepe a tudástársadalom építésében az UNESCO/UNITWIN szervezetein keresztül”. Az itt folyó munka az intézetekkel kapcsolatos tapasztalatok megvitatását szolgálta. „Az információs és kommunikációs technológia (ITC) és a hátrányos emberek” címet viselő, harmadik kerekasztal a hozzáférés és a digitális világba történő bekapcsolódás – főként a fejlődő országokban meglévő – gátjait és egyéb problémáit vitatta meg.

A konferenciákon elhangzottakkal összhangban az UNESCO 2002-2007-re jóváhagyott középtávú stratégiájában, a kommunikáció és információ terén megfogalmazott feladatok szerint: a szervezet ösztönzi a gondolatok szabad áramlását és elősegíti az információkhoz való szabad hozzáférést; mind a média, mind pedig az információs világháló lehetőségét felhasználva, támogatja a pluralizmust és elősegíti a kulturális sokszínűség megőrzését. E stratégiai cél megvalósítása érdekében 2006-2007-re több mint negyvenmillió dollárral támogatott tervet dolgozott ki⁹. A program az UNESCO az információs és kommunikációs kultúra szélesítésében betöltött szerepének legfőbb prioritásaként jelölte meg, hogy az információhoz és tudáshoz történő hozzáféréssel, valamint a szólásszabadság előtérbe helyezésével növekedjen

⁹ A világot átfogó UNESCO program fontos eleme, hogy az eltérő gazdasági fejlettségű térségek igényeiből adódóan az elvi deklaráción túl, és elsősorban a gazdaságilag hátrányos helyzetű térségekben operatív módon, illetve anyagi jellegű juttatások révén is részt vesz a szervezet annak megvalósításában.

a lakosság autonómiája. Az egyéb prioritások között szerepel a kommunikáció fejlesztésének segítése, az ITC oktatási, tudományos és kulturális felhasználásának támogatása.

**A média és a könyvtárak lehetőségei és feladatai
az UNESCO kommunikációs és információs programjában**

Az UNESCO-programja széles lehetőséget kínál az információk és a tudás közvetítésében meghatározó szerepet játszó valamennyi intézmények számára. Ezek részletező felsorolása meghaladná írásunk terjedelmi kereteit, ezért itt csupán a számunkra legfontosabbakat emeljük ki¹⁰. Közülük is első helyen szerepel a szólásszabadság, valamint az világméretű ismeretszerzés megvalósulásához szükséges környezet kialakítása. A program a média kiemelt feladatának tartja a világ közvéleményének lehető legszélesebb körű tájékoztatását arról, hogy a szólásszabadság és a sajtószabadság alapvető emberi jog. Ezzel összefüggésben az UNESCO támogatja médiában dolgozók felelősségvállalásának, szakmai etikájának és normájának javítása érdekében létrejövő fórumok munkáját, illetve az újságírók munkakörülményeivel foglalkozó szakmai szervezeteket. Az információkhoz való egyetemes hozzáférés megfelelő kereteinek kialakítása érdekében a szervezet szorgalmazza a nemzeti információ-politika, valamint az archívumokhoz való hozzáférés megkönnyítését elősegítő jogi keretek és stratégiák definiálását. Az UNESCO által gondozott „Információ mindenki számára” (Information for All Programme, IFAP) program megvalósítása érdekében a szervezet támogatja a nemzeti IFAP bizottságok létrehozását, illetve a bizottságokban folyó munka hatékonyságát. Kiemelt feladatnak tekintik a tudás társadalmával kapcsolatos etikai problémák szélesebb körű társadalmi megismertetését.

Az információkhoz való egyetemes és szabad hozzáférés érvényesülése érdekében kialakított tágabb környezet után a dokumentum meghatározza azokat a szűkebb közösségeknek a körét, amelyek kiemelt szerepet kapnak a hozzáférés biztosításában, illetve azokat a szolgáltatási tartalmakat, amelyeknek korlátlan elérése a társadalom szereplői számára nélkülözhetetlen. Ezek közül is kiemelkedik a közösségi hozzáférés, a hátrányos helyzetű és szegénységben élő vidéki és városi közösségek információs és kommunikációs lehetőségeinek megteremtése, illetve fejlesztése. A szolgáltatási tartalmak közül a legfontosabbnak a helyi információk és a közösségi fórumok fejlesztését tartja a dokumentum a legfontosabbnak, mivel a lokális döntések meghozatalában ezek a lehetőségek biztosítják a lakosság aktív részvételét. A program célkitűzéseinek megvalósítása érdekében a dokumentum kiemelt feladatként kezeli az információs és a médiaszakemberek képzését, valamint az e téren tevékenykedő intézmények támogatását.

- „Az ismeretterjesztés és az élethosszig tartó tanulás előmozdítása érdekében könyvtárosok, levéltárosok, más információszoolgáltatók képzése és az e téren tevékenykedő intézmények támogatása; oktatási-képzési modell-programokat használó kiemelt regionális központok; a könyvtártani és információs oktatási programokra vonatkozó irányelvek tanulmányozása; helyi hozzáférési pontok

¹⁰ Az UNESCO Kommunikációs és Információs Programjával kapcsolatos teljes dokumentáció megtalálható az alábbi honlapon: <http://portal.unesco.org>, UNESCO and WSIS. Az UNESCO honlapján található információk egy részének magyar nyelvű fordítása, összekapcsolva azok magyar vonatkozásaival, valamint a WSIS-sel kapcsolatos információs anyagok olvashatók a <http://www.unesco.hu>, Kommunikáció és információ című dokumentumgyűjteményben. A tanulmány összeállításakor ezeket a digitális dokumentumokat használtuk.

és új hozzáférési módszerek (pl. vezeték nélküli készülékek) használata a gyűjteményekhez való hozzáféréshez; könyvtártani elemek beépítése az élet-hosszig tartó tanulással kapcsolatos kezdeményezésekbe;

- a kommunikációoktatással foglalkozó intézmények tárgyi és személyi feltételeinek javítása; néhány kiemelt regionális központ által nyújtott magas színvonalú képzési programok; médiaoktatók képzése a regionális oktatóintézményekben; az UNESCO médiaképzési anyagai; egyenlő arány biztosítása a női és férfi oktatók és kommunikációs szakemberek között;
- a közszolgálati rádiók és televíziók támogatása; a vezetők figyelmének ráirányítása a közszolgálatiakkal járó kötelezettségekre; a legjobb gyakorlatok meghatározása, dokumentálása és közzététele; interaktív közszolgálati website-ok kialakítása a programtárakhoz való on-line hozzáféréssel; a médiszakemberek figyelmének felhívása a biztonsági intézkedések fontosságára; a biztonsági programokkal kapcsolatos képzés; a Nemzetközi Sajtóbiztonsági Intézetnek (INSI) nyújtott támogatás természete és nagysága.”¹¹

Az információ birtoklása, a tudás hatalma felerősíti a világ gazdasági megosztottságát. E nem kívánatos hatás csökkentése érdekében az információkhoz való hozzáférés és a kommunikációhoz való hozzájutás, a tudás társadalmában történő részvétel érdekében az UNESCO főként a hátrányos térségeket és a hátrányos társadalmi helyzetű csoportokat, valamint a sajátos igényű közösségeket támogatja.

A program egyéb prioritásai között szerepel az információs és a tudás alapú társadalom szereplői információs és kommunikációs ismereteinek kialakítása, illetve fejlesztése. A világ különböző tájain igen eltérő feladatokkal kell e téren megbirkózni: az analfabétizmustól, az internetes analfabétizmuson át, a tudományos és technológiai információkhoz való hozzáférés egyszerűsítéséig, valamint szélesítéséig, illetve a tudományos információkhoz – publikációk, folyóiratok, nyitott oktatási források (open education resources, OER) – jutás bővüléséig¹². Ez utóbbi területen és a szabad hozzáférés érdekében különösen fontosnak tartja a dokumentum a kiadókkal történő megállapodások létrejöttét, a szabad hozzáférésű hálózatok elérhetőségét, a minőségi online és offline forrásoknak a fejlődő országok tudósai számára történő rendelkezésre bocsátását. A program megvalósítását elősegítik azok a világszervezet

¹¹ <http://www.unesco.hu>, Kommunikáció és információ című dokumentum.(A letöltés időpontja: 2006. január 3.)

¹² A dokumentumokhoz való online hozzáférés, illetve a digitális könyvtárak létrehozása nem csupán az UNESCO programjában szerepel kiemelt részterületként. A dokumentumok teljes szövegű digitális online elérése napjainkban a tudományos közélet és kutatás, valamint a könyvtári és egyéb információszolgáltatási rendszerek egyik legfontosabb, a közeljövőben megoldandó kérdése. Nemzetközi, regionális és nemzeti programok készültek a dokumentumvagyon digitalizálására. A programok között találhatók a közpénzek felhasználásával operáló tervek csakúgy mint a tisztán üzleti alapon kialakított projektek, illetve a kettő kombinációja is. A magyar kulturális közvagyon digitalizálása érdekében az Országos Széchényi Könyvtár, együttműködve a Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központtal a közelmúltban több olyan felmérést, illetve előkészítő munkát is végzett, amelynek legfontosabb célja a magyar kulturális közvagyon digitalizálási stratégiájának, illetve tervének elkészítése. Ezzel kapcsolatosan 2005-ben jelent meg az a szakirodalmi szemle, amely a Cseh Köztársaság, Az Egyesült Királyság, Észtország, Finnország digitalizálási stratégiáját foglalja össze, valamint közli az Európai Unió vonatkozó legfontosabb dokumentumait. Hegyközi Ilona (összeáll.): Digitalizálási stratégiák : Szakirodalmi szemle. – Bp. : Könyvtári Intézet, 2005. 2005. szeptemberében pedig a NOKI Plusz bizottság gondozásában elkészült a 2007-2013 közötti évekre szóló Országos Könyvtári Digitalizálási terv, amely az alábbi címen érhető el: <http://www.ki.oszk.hu/dok/nokipluszvegleges>.

által támogatott egyéb tervek is, amelyek ugyan nem közvetlenül az információs és kommunikációs projekt részét képezik, ám megvalósításuk pozitív hatással lesz arra is. Ilyenek például „A szegénység – elsősorban a kirívó szegénység – felszámolása”, „Az információs-kommunikációs technológiák (ITC-k) hozzájárulása az oktatás, a tudomány és a kultúra fejlődéséhez, a tudás társadalmának építéséhez”, a bennszülött és az őslakosság kultúrájának megóvása, a fejlődő országok támogatása, a középfokú iskoláztatás és a távoktatás, a szabad és ingyenes hozzáférésű szoftverek támogatása és sor még folytatható lenne.

Az UNESCO programjához – több más nemzetközi szakmai szervezet között – az IFLA¹³ is csatlakozott, és a világ könyvtárainak jövőképét formáló dokumentumokba, illetve a szervezetek tevékenységi körébe beépültek annak sajátos könyvtári vonatkozásai. A könyvtárak tudás-szervezési feladatainak egyetemes segítése érdekében, 2004-ben egy új IFLA-szekciót hoztak létre, amelynek fő feladata az időszaki kiadványok tartalmához való hozzáférést biztosító együttműködés megszervezése, a bibliográfiai adatok számbavételének korszerűsítése, nemzetközi katalógizálási kódex létrehozása, a dokumentumok elektronikus feltárásának továbbfejlesztése, az online kereshetőség és a digitális elérés érdekében, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Az internet-használat és -alkalmazás könyvtári elterjedése, illetve a harmadik világ e téren történő leszakadása közötti szakadék csökkentése érdekében az IFLA 2002-ben megfogalmazta internet kiáltványát, amelyben – több esetben az UNESCO-val egybehangzóan – a kibontakozóban lévő kiber-gyarmatosítás folyamata ellen ható erők mozgósításával operál. Tekintettel arra, hogy a dokumentum minden eddiginél összefogottabban írja le a könyvtárak információs társadalombeli feladatát, ezért a kiáltvány alapelveit szó szerint közöljük.

„A korlátozás nélküli hozzáférés az információkhoz nélkülözhetetlen a szabadsághoz, egyenlőséghez, az egész világra kiterjedő megértéshez és békéhez. Ezért a Könyvtáros Egyesületek és Intézmények Nemzetközi Szövetsége (IFLA) a következőkre hívja fel a figyelmet:

- A szellemi szabadság minden ember joga, ami azt jelenti, hogy saját véleménye lehet, azt kimondhatja, információkat kérhet, azokat megkaphatja; ez a demokrácia alapja, és ez hozzátartozik a könyvtárügy lényegéhez.*
- Az információkhoz való szabad, a közvetítő eszközöktől és a határoktól független hozzáférés biztosítása a könyvtárosok és információs szakemberek központi feladatát képezi.*
- Az interneten való korlátozás nélküli hozzáférés lehetőségének megteremtése a könyvtárakban és az információs szolgáltató helyeken segíti a közösségeket és az egyént a szabadságra, a jólétre és a fejlődésre való törekvésükben.*
- Az információáramlás akadályait meg kell szüntetni, különösen azokat, amelyek egyenlőtlenséget, szegénységet és reménytelenséget okozhatnak.”¹⁴*

Magyarország és az UNESCO-program

Magyarország mint az ENSZ tagállama magáénak vallja az UNESCO kommunikációs és információs programját, amely egyben a magyar információs politika alapelveit is

¹³ IFLA = International Federation of Library Associations and Institutions: Könyvtáros Egyesületek és Intézmények Nemzetközi Szövetsége. A legnagyobb és legfontosabb nemzetközi szakmai szervezet 1927-ben alakult, amelynek jelenleg mintegy 1800 tagja van a világ minden tájáról.

¹⁴ Poprády Géza: Könyvtári trendek In. Horváth Tibor, Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve, 5. köt. – Bp. : Osiris Kiadó, 2003. – pp. 13-62. Az kiáltvány a kötet 39. oldalán található.

jelenti. Az UNESCO által meghirdetett lehetőségek közül Magyarország számára több alprogram számos hasznos lehetőséget is nyújt. A magyar információs társadalom szereplői számára fontos információs obszervatóriumot üzemeltet az UNESCO, amelyben a tudásalapú társadalmak kialakításával kapcsolatos dokumentumok, hírek, események, intézmények és hálózatok szerepelnek.

A megfigyelés kiterjed a nemzeti információs stratégiákra, az információkhoz való hozzáférés és az információk felhasználásának kérdéseire eszközeire, módszereire (az infostruktúra, a többnyelvűség, az online kormányzati eszközök, a virtuális könyvtárak), valamint a tartalomszolgáltatás szerzői jogi, adatvédelmi és az emberi jogokat érintő problémáira. Az információs és a kommunikációs szakemberek képzésének és továbbképzésének fejlesztése érdekében moduláris oktatóanyagokat és információ-feldolgozó eszközöket készít a szervezet, amelyeket saját honlapján, online formában tesz elérhetővé. Az információs és kommunikációs technika, valamint az annak révén elérhető információs tartalmak fejlesztése érdekében az UNESCO évek óta folyamatos és széleskörű nemzetközi együttműködés keretében az információfeldolgozást szolgáló, ingyenesen használható szoftvereket fejleszt és bocsát rendelkezésre: a CDS/ISIS, amely a szöveges információk kezelését szolgálja; az IDAMS, amely a statisztikai elemzések, feldolgozások ingyenes és hatékony eszköze; az IDIS, amely az előbbi két szoftver közötti információcsere eszköze; a Greenstone a digitális könyvtárak létesítésének és kezelésének, felhasználásának eszköze. A projekt keretében fejlesztett és ingyenesen hozzáférhető szoftverek köre folyamatosan bővül. E szoftverek nyílt forráskóddal állnak rendelkezésre, és bármely intézmény – ingyenes licenc-szerződés keretében – térítésmentesen használhatja azokat.

A kulturális sokszínűség megtartása céljából a szervezet kiemelt fontosságot tulajdonít Világemlékezet Programjának. E program keretében támogatja, ösztönzi és szervezi a legnagyobb kulturális és tudományos értékeket jelentő dokumentumok nyilvántartásba vételét, fizikai megőrzését és tartalmilag hozzáférhetővé tételét. A munka első fázisában ez a lehetőség csupán a nyomtatott dokumentumokra vonatkozott, ma már azonban a digitális örökségre is kiterjed. A Világemlékezet Program megvalósítása érdekében nemzeti szinten, a Magyar UNESCO Bizottság keretében működik a Világemlékezet Nemzeti Bizottsága, amelynek elsődleges feladata a legértékesebb magyar dokumentumokról készített jegyzék összeállítása, amelynek alapján a világméretű érdeklődésre számot tartó forrásokat, illetve gyűjteményeket az UNESCO világregiszterébe is továbbítják.

A Világemlékezet témakörébe tartozó gyűjtemények, illetve önálló művek jegyzékének összeállításával főként a köz érdeklődését és figyelmét szeretnék felkelteni, de a legalább olyan hangsúlyos az igen értékes anyagok és gyűjtemények fizikai megőrzéséhez szükséges anyagi feltételek megteremtése, valamint az adminisztratív és jogi keretek kialakítása. Az dokumentumok és gyűjtemények megőrzése mellett hangsúlyos feladata a programnak az is, hogy az eredeti állapotukban csupán igen kis körben használható művek és gyűjtemények tartalmát – digitális úton – a lehető legszélesebb körben tegyék ismertté és használhatóvá. A digitális örökség körére kiterjesztett tevékenységeket az UNESCO a digitális örökség védelméről szóló Char-

ta¹⁵ elfogadásával, valamint konkrét, a gyakorlati tevékenységet segítő irányelvek, módszerek kidolgozásával támogatja.

Az UNESCO kommunikációs és információs programjának a szólásszabadság elősegítése és a kommunikáció fejlesztése alprogramjában főként a média függetlensége és szabadsága, valamint pluralizmusa és a kommunikációs média fejlesztésében kaphat Magyarország támogatást. E támogatás fő területei a vidéki média fejlesztésének és terjedésének megalapozása, alacsony költségű és energiatakarékos kommunikációs technológiák alkalmazásával, illetve kapacitásuk bővítésével, valamint az emberi erőforrások bővítésével és fejlesztésével. Az egyéb UNESCO szektorok programjaihoz kapcsolódó IKT-projektlehetőségek csaknem valamennyi eleme jól használható nemzetközi támogatást nyújt az IKT szereplői részére: a nyitott és a távoktatás szolgáltató anyagok kidolgozásában, illetve adaptálásában; a digitális könyvtárak létrehozásában; az IKT-k bevezetése és alkalmazása a kormányzás területén és a lakosság részvételi demokráciájának erősítésében; a szabad hozzáférésű szoftvereknek az információ-feldolgozás és az oktatás területén történő felhasználásában; az UNESCO tudás-portálja által közzétett s a legújabb kutatási eredményeket, módszertani anyagokat, tapasztalatokat leíró dokumentumok tartalmának kiaknázásában.

Az Európai Unió információs politikája

Hazánk információs stratégiáját – a világot átfogó ENSZ kezdeményezéseken túl – az Európai Unió információs és tudás alapú társadalmának programja is meghatározza. Az Európai Bizottság 1999 végén hozta nyilvánosságra az első eEurope programtervezetet, amely minden uniós tagállam számára iránymutatást ad az információs társadalom kiépítésére. A terv célja: megfelelő infrastruktúra kialakítása, új munkahelyek teremtése, a termelékenység javítása, a közszolgáltatás fellendítése és az állampolgárok felkészítése az elektronikus Európához történő csatlakozásra. A témában idáig három program jelent meg és mindhárom – az eredeti eEurope2002, a csatlakozó országokra vonatkozó eEurope+2003, valamint a legújabb, az eEurope2005 – megőrizte az “információs társadalom mindenkinek” jelszavát. Magyarország 2000 tavaszán jelezte csatlakozási szándékát az eEurope programhoz, ennek megfelelően a 2004-es csatlakozás után az eEurope2005 célkitűzéseit kell megvalósítanunk. Ez a program teremti meg annak lehetőségeit, hogy kapcsolódjunk a közösségnek az eEurope-ot támogató programjaihoz (például az IST, az eContent, az eSafety, az IDA). Ugyanez teszi lehetővé, hogy az EU strukturális alapjait forrásként használhassuk fel az információs társadalom kialakításában és fejlesztésében. Ezt a lehetőséget a Nemzeti Fejlesztési Terv keretei között használja ki a magyar információs stratégia, úgy, hogy egyes programjait az NFT operatív programjaiba – elsősorban a gazdasági versenyképesség 4. prioritásába – illeszkedően alakítja ki. Az eEurope Akcióterve keretében készült a kulturális ágazat szempontjából talán legfontosabbnak tekinthető eContent program, amelynek célja: az információs társadalom fejlesztésének felgyorsítása – többek közt – azáltal, hogy számos nyelven, mindenki számára hozzáférhetővé teszik a magas színvonalon feldolgozott, digitális tartalmat, illetve elősegíti az európai digitális tartalmak jobb elérhetőségét, elosztását és használatát.

¹⁵ A Chartát az UNESCO Közgyűlésének 32. ülészakán, 2003. október 17-én fogadta el. Nem hivatalos magyar nyelvű fordítása megtalálható a Magyar UNESCO Bizottság honlapján: <http://www.unesco.hu>. (2006. január 3.)

A magyar információs stratégia és a nemzetközi programok

Az egyes nemzetek információs politikájának formálódásában világszerte két irányzat alakult ki. Az egyikben, az úgynevezett „irányítatlan modell” követő rendszerekben – ilyenek például az USA, Ausztrália, valamint az Európai Unió több országa – a magántőke szabad mozgása és húzóereje biztosítja az információs társadalom gyors kialakulását. A másik, az irányított modell felfogása szerint – ez az elv érvényesül Japánban, az ázsiai országok fejlett térségeiben és Közép-, valamint Kelet-Európában – az információs társadalom kialakításában az államnak tevélegesen kell résztvenni. Ám a magántőke bevonása itt sem nélkülözhető. Mindkét modellnek vannak előnyei és hátrányai is. Az irányítatlan modell azt a veszélyt hordozza, hogy a haszonelvűség túldimenzionálásával veszélybe kerülnek a kulturális értékek, elsorvadnak az olyan szolgáltatások, amelyek pénzben kifejezhető haszonnal ugyan nem járnak, de amelyek az információkhoz való szabad hozzáférés alapvető emberi jogainak érvényesítésében meghatározók. Ezek a körülmények arra kényszerítették az információs politika liberális modelljét követő országokat is, hogy változtassanak felfogásukon. Az ezredfordulóra kialakuló új nézet szerint egyre több, korábban állami szinten szabályozatlan információs politikát követő országban – Nagy-Britanniában, Németországban, sőt még az Egyesült Államokban is – megjelent az állami felelősségvállalás, mégpedig kifejezetten a rendszer hibáinak korrigálásában. A változásnak elsősorban a kulturális szféra, s benne a közgyűjtemények, így a könyvtárak is, valamint az állampolgári jogokat érintő szolgáltatási rendszer lett a kedvezményezettje, haszonélvezőjévé pedig az állampolgár vált. A másik modell legfőbb veszélye abban rejlik, hogy a túlzott mértékű állami paternalizmus ott is megakadályozza a szabad verseny kibontakozását, ahol az kifejezetten hasznos lenne. Mégis e rendszer határozott előnye, hogy beavatkozás lehetőséget teremt az állami preferáció érvényesítésére. Magyarország az irányított modell stratégiáját követi. E koncepcionális felfogás jegyében jöttek létre mind a civil társadalom érdekeit, mind pedig az állami preferációt érvényesítő szervezetek, amelyek az ország információs fejlődésének folyamatát meghatározzák, figyelemmel kísérik és tevékenységükben tükrözik.

Az UNESCO Information for All programjának (IFAP, I4-all) keretében számos országban nemzeti bizottságok alakultak, így a Magyar UNESCO Bizottság szervezésében Magyarországon is létrehozták az Információs Társadalom Nemzeti Bizottságát. A politikasemleges, több területet összefogó testület a hazai szakmai és tudományos közélet ismert képviselőit, a téma közismert szaktekintélyeit vonultatja fel, s a testület fő célját és feladatait az alábbiakban fogalmazta meg. *„Az UNESCO információs társadalom tárgyú szakanyagaihoz, dokumentumaihoz és eseményeihez kommentárokkal, szakmai véleményekkel, személyes jelenléttel járul hozzá, illetve javaslatokat tesz a programok hazai adaptációjára. Feladatának tartja új gondolatok, új megközelítések "közvetítését" az UNESCO szakmai munkájához. Állásfoglalásokat, nyílt leveleket, felhívásokat, javaslatokat szövegez az információs társadalom aktuális kérdéseivel, dilemmáival, kihívásaival kapcsolatban, amelyeket témától függően a hazai szakmai, politikai, gazdasági és tudományos élet vezetőihez, a közgondolkodás formálásának szándékával különböző sajtóorgánumokhoz vagy az UNESCO rokon feladatokért felelős intézményeihez ill. társzervezeteihez küld el. Figyelemmel kíséri az UNESCO szabad szoftverekkel kapcsolatos törekvéseit és összekapcsolja azokat a hazai fejleményekkel. Segíti és figyelemmel kíséri a magyar Information Society Observatory munkáját. A futó illetve reménybeli magyar információs társadalom projektek közül a leginkább ígéreteseket csatornázza az UNESCO támogatási rendszerébe, és elősegíti olyan projektek megtalálását, amelyekben Magyarország donor szerepet játszhat harmadik országok információs társadalom fejlesztési-*

ben. A Bizottság az információs társadalom "civil oldalát" kívánja képviselni, ennek megfelelően konzultációs formákat keres, amelyek révén az információs társadalom helyi (lokális) megvalósítása érdekében már eddig is sokat tévő szereplők és magánszemélyek információkkal való ellátásának illetve támogatásának új megoldásait reméli megtalálni. Határozott fellépésekre készül az információs társadalom "kapillárisainak" (a kisméretű, de nagy hatású orgánumoknak, közösségeknek, projekteknek, ügyeknek) a fenntartása, megerősítése érdekében, ha azokat a megszűnés veszélye fenyegeti. Az információs társadalom hazai sikertörténeteinek" terjesztése érdekében lépéseket tesz a magyar „tudás-export-piac”ígéretes területeinek számbavételére.”¹⁶

A civil szféra információs társadalmi képviselőjét magára vállaló bizottság tevékenysége mellett az információs közélet és fejlesztési politika másik meghatározó eleme a mindenkori magyar kormányzat, illetve a kormányzati politikát megvalósító szakhatóságok, szervezetek és intézmények. Csakúgy mint a világ több országában – nem kevéssé az UNESCO kezdeményezésének és az Európai Unióhoz történő csatlakozás követelményeinek köszönhetően – Magyarországon is elkészült az információs stratégiát megfogalmazó dokumentum. A 2003 novemberében, a kormány által elfogadott Magyar Információs Társadalom Stratégia (MITS) a fejlődés kulcsának tekinti az információs és a kommunikációs technológiák alkalmazásának széleskörű kiterjesztését. A MITS célja az információs társadalom megvalósításával kapcsolatos feladatok áttekintése és rendszerbe foglalása annak érdekében, hogy az ebből fakadó feladatoknak a társadalom egésze által történő végrehajtása koordinált módon történjék. A kitűzött cél elérésének módszereit az alábbiakban definiálta: a társadalomban és gazdaságban végbemenő folyamatoknak az információ társadalmisításán alapuló modellje segítségével rendszerezni az információs társadalom megvalósításának feladatait, meghatározni a beavatkozás területeit. A preferált részeken belül további főirányokat jelöl ki, és részletezi az egyes főirányok területén szereplők (kormányzat, privát szféra, civil szervezetek) által együttesen elvégzendő feladatokat. Meghatározza a főirányok céljait, és vállalkozik a – megfelelő prioritásokkal és működési és finanszírozási modellekkel rendelkező – programok koordinálására. Összegzi és általánosítja a minisztériumok által kidolgozott ágazati stratégiákat, valamint az ezekben kijelölt feladatokat, beilleszti a modell szerinti főirányokba. A modell és az ágazati stratégiák prioritásai alapján kijelöli azokat a Központi Kiemelt Programokat, amelyek a MITS végrehajtásának előterében állnak. Meghatározza a stratégia végrehajtása szervezeti-pénzügyi rendszerének megteremtéséhez szükséges jogszabályi feltételeket, biztosítva az egyes főirányokba tartozó feladatok koordinált végrehajtását, valamint kijelöli a MITS aktualizálásának és hangolásának feladatait.

A stratégiai célok főirányai: a gazdaság, a kultúra, az oktatás, az egészségügy, a környezetvédelem, a széles sávú kommunikációs és információs infrastruktúra, a hozzáférés kiszélesítése, az infrastrukturális szolgáltatások, a tudás és ismeret, a jogi és társadalmi környezet, a kutatás és fejlesztés, az esélyegyenlőség. A célok között szereplő kulturális főirány meghatározó elemei a kulturális örökség védelme és megőrzése, illetve annak széleskörű terjesztése, elérhetőségének biztosítása mind a hazai, mind pedig a határon túli magyarság körében. A feladat megvalósítása érdekében a stratégia kiemelt feladatának tartja a hazai kulturális értékek strukturált összegyűjtését, rendszerezését, digitalizálását, többnyelvű online és offline elérhető-

¹⁶ Ugyanott. A letöltés dátuma 2006. január 4.

ségét. „E feladat eredménye az informatikai eszközökre épülő új könyvtár, múzeumi és levéltári katalógusrendszerek teljessé tétele és összehangolása.”¹⁷

A kulturális főirány kiemelt központi programja a Nemzeti Digitális Adattár (NDA) létrehozása, amely a kormányzati pénzügyi forrásokon kívül az Európai Unió e-Content, illetve a Nemzeti Fejlesztési Terv Gazdasági Versenyképesség Fejlesztése Operatív Programjához (e-Tartalom) is kapcsolódik. A Nemzeti Digitális Archivum létrehozásának főbb állomásai a MITS szerint: a Nemzeti AudioVizuális Archivum létrehozása, a kulturális örökség digitalizálása, a Kortárs Képzőművészeti Dokumentumtár létrehozása, országos katalógusok építése a közgyűjtemények állományáról, a digitális formában létrejövő dokumentumok összegyűjtése, feldolgozása és megőrzése, ágazati szabványok és ajánlások kidolgozása az országos digitalizálás, archiválás és szolgáltatás terén¹⁸.

A tudás és ismeret főirány célkitűzése az információs társadalom legfőbb termelőerejét jelentő információ és tudás fejlesztése, a lakosság széles köre számára biztosítva az információ megszerzéséhez és az elektronikus szolgáltatások igénybevételéhez szükséges ismereteket. E téren legfontosabb feladatnak tartja a MITS a társadalom különböző rétegei számítógépes írástudásának fejlesztését¹⁹.

Az információs társadalom magyarországi továbbfejlesztésének legújabb meghatározó dokumentuma az Internet Jövője Fórum résztvevőinek, 2005. december 8-ai nyilatkozata²⁰. A nyílt fórum által összeállított dokumentum üdvözlí az ENSZ Információs Társadalom Csúcstalálkozójának eredményes lezárását, és osztják a Tuniszi elkötelezettség és a Tuniszi Napirend az Információs Társadalomért című dokumentumokban megfogalmazottakat. Különösen fontosnak ítélik a dokumentumokban rögzítettek közül közül az alábbiakat.

- „egy emberközpontú, fejlődésorientált és befogadó információs társadalom kiépítését;
- az emberi jogok és alapvető szabadságjogok és az információs szabadság teljes körű biztosítását, valamint az információ és a tudás akadálytalan áramlását;
- a kormányzat, a magánszektor és a civil szervezetek szoros együttműködését és érdekeik kölcsönös tiszteletben tartását;
- vállalkozásbarát környezet kialakítását és a kis- és középvállalatok támogatását;
- a fogyatékkal élők és a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok szükségleteinek és érdekeinek messzemenő figyelembevételét;
- a digitális írástudás globális elterjesztését.”²¹

A felsoroltak megvalósítása érdekében a fórum résztvevői javaslatokat fogalmaztak meg az információs társadalom irányítói és szervezői számára. Az érdekelt piaci, civil, önkormányzati és kormányzati szereplőkkel közös nemzeti párbeszéd kialakítását kezdeményezték az internet jövőjével kapcsolatos kérdések – különös tekintettel az információs szabadság biztosítékaira, az internet biztonsága és a fogyasztók védelme – megvitatására és konszenzus kialakítására.

¹⁷ Magyar Információs Társadalom Stratégia In. <http://www.ihm.gov.hu/strategia>. p. 38. (2006. január 4.)

¹⁸ Ugyanott p. 62-63.

¹⁹ Ugyanott p. 69-70.

²⁰ Megtalálható a http://www.ihm.gov.hu/internet_jovoje/nyilatkozat cím alatt. A letöltés dátuma 2006. január 7.

²¹ Ugyanott.

A magyar könyvtárügy az információs társadalomban

Az egész világot átölelő UNESCO-programnak – mint azt az írás előző fejezeteiben láttuk – több olyan eleme van, amelyben a könyvtáraknak meghatározó szerep jut. A következőkben azokat a fontosabb tevékenységi köröket ismertetjük, amelyek a magyar könyvtárügyre is megtermékenyítően hatottak, és a magyar könyvtárpolitikában fellelhetők.

A magyar könyvtárügy meghatározó alapidokumentuma az 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről²². A törvény preambuluma megfogalmazza a könyvtárak helyét, szerepét az információs társadalomban és a kulturális örökség megőrzésében, fenntartásában, valamint a nyilvánosság biztosításában. „*A kulturális örökséghez tartozó javak múltunk és jelenünk megismerésének pótolhatatlan forrásai, a nemzeti és az egyetemes kulturális örökség egészének elválaszthatatlan összetevői; szellemi birtokbavételük minden ember alapvető joga. ... különös védelme, megőrzése és fenntartása, valamint a nyilvánosság számára történő széleskörű és egyenlő hozzáférhetővé tétele a mindenkori társadalom kötelezettsége. Az információs társadalom és a demokratikus jogállam működésének alapfeltétele a könyvtári rendszer, amelyen keresztül az információk szabadon, bárki számára hozzáférhetőek. A könyvtári ellátás fenntartása és fejlesztése az állampolgárok és a társadalom egésze szempontjából szükséges, a könyvtári és információs szolgáltatás állami fenntartása stratégiai jelentőségű. A könyvtári rendszernek az állampolgárok érdekeit kell szolgálnia.*”²³

Már a preambulumban megfogalmazottak több elemében, de még inkább a könyvtárügy stratégiai fejlesztési terveiben (1997-2003., illetve 2003-2007) súlyának megfelelő fontossággal szerepel az információs társadalom igényeinek kielégítésére vonatkozó kötelezettség. A törvény megjelenésével egyidejűleg megfogalmazott stratégiai célok²⁴ megvalósítása elsőként a magyar könyvtári rendszer új struktúrája alapjainak létrehozására vállalkozott. A 2003-2007 közötti évekre szóló, új stratégiai terv – kihasználva a korábbi ciklusban kialakított szervezeti keretekben rejlő lehetőségeket – már a könyvtári rendszer szolgáltatási tartalmára helyezi a hangsúlyt. A jelenleg érvényben lévő stratégiai terv központi kérdésévé a dokumentumokhoz és az információkhoz való hozzáférés vált. A stratégiai tervben megfogalmazottak – mintegy válaszul az információs és tudás alapú társadalom kihívásaira – tárgyalt témánk szempontjából legfontosabb eleme a dokumentumban megfogalmazott jövőkép. „*Az információs társadalom, a tudás alapú társadalom alapintézménye az információt gyűjtő, feltáró és szolgáltató intézmény: a könyvtár.*”²⁵ A terv küldetésnyilatkozata pedig az alábbiakat fogalmazza meg: „*A hazai és nemzetközi információhoz és tudásanyaghoz történő szabad és korlátlan hozzáférés biztosításával a könyvtári rendszer egésze legyen alkalmas az állampolgári, a demokratikus jogi szabályozás megismerésére, és így a demokratikus jogállamiság továbbfejlesztésére; a gazdaság, a piactudományok kérdéseiben való eligazodásra, illetve az ehhez kapcsolódó információk aktív felhasználására; az oktatás különböző szintjeiben részt vevők segítésére; az egész életen át tartó tanulás támogatására; a kulturális, a művészeti*

²² A törvényt 1997. december 15-én hirdették ki, s – többek között – a Magyar Közlöny 1997. évi 112. számának 8369-8393. oldalán jelent meg.

²³ 1997. évi CXL. tv. p. 8369.

²⁴ Skaliczki Judit: A könyvtári terület stratégiai céljai 2003 - 2007 között. In. <http://www.ki.oszk.hu/dokumentumok>. (A letöltés dátuma: 2006. január 2.)

²⁵ Ugyanott.

terület megismerésére és az abban való részvételre; a szabadidő hasznos eltöltésének segítésére; az írni-olvasni tudás fejlesztésének segítésére, amelyek az előbbi tevékenységek aktív használatához elengedhetetlenek.”²⁶ A program jövőképeként az ország területéről bárholnan, a lehető leggyorsabban és megfelelő formában juthat hozzá a felhasználó a számára szükséges dokumentumhoz és információhoz. Ennek érdekében a program folytatja a könyvtárak hálózati információs infrastruktúrájának fejlesztését, beleértve a legkisebb településeket is²⁷. A részben már kiépített, részben pedig kiépítésre kerülő hálózati infrastruktúra felhasználásában kiemelt szerepet kap a tartalomszolgáltatás, beleértve a szükséges dokumentumok digitalizálását és az információs elektronikus adatbázisok (teljes szövegű folyóiratok is) könyvtári jelenlétét, az Országos Széchényi Könyvtár katalógusainak retrospektív digitális konverzióját és online elérhetőségét, az ODR-funkcióval bővített Magyar Országos Közös Katalógus működését.

A definiált jövőkép elérése érdekében a stratégiai tervből kiemeltük azokat a feladatokat, amelyek – véleményünk szerint – legközelebb állnak az UNESCO programban deklaráltakhoz. Minden könyvtárban biztosítani kell az internethez való szabad, ingyenes hozzáférést. A jelenleg több részből álló, nem integrált országos közös katalógusnak egységesen kell tartalmazni a jelenlegi közös katalógizálási lehetőségeket. A digitalizálás és a tartalomszolgáltatás terén: az OSZK dokumentum-állományát feltáró katalógusok retrospektív konverziójának elvégzése; egy-egy könyvtár – a tudományos kutatás és a kulturális örökség szempontjából – kiemelkedő gyűjteményének digitalizálása; a megyei könyvtárak értékes (egyedi vagy kutatási szempontból fontos) helyismereti állományának digitalizálása; a bibliográfiai rekordokhoz kapcsolódó teljes szövegű elektronikus dokumentumok megjelenítése; az elektronikus formában lévő folyóiratok számbavétele és archiválásának megoldása és – a szerzői jogok figyelembe vétele mellett – azok közgyűjteményi szolgáltatása; az Országos Széchényi Könyvtár feladataként a digitális formában hozzáférhető, teljes szövegű elektronikus publikációk bibliográfiai számbavétele, archiválása és használatának biztosítása; a közkönyvtárak bekapcsolása a nemzeti és hazai elektronikus dokumentum- és információszolgáltatás rendszerébe; az országos digitalizálási program megvalósítása a Neumann János Digitális Könyvtár által kidolgozott digitalizálási stratégiák és digitalizálási tevékenységek közgyűjteményi szintű koordinálásával. A hátrányos helyzetű könyvtárhasználók könyvtári ellátásának kiemelt kezelése.

Napjaink magyar könyvtárpolitikája, annak az információs és a tudás alapú társadalom szolgálatába állított szegmense szoros kapcsolatot mutat mind az Európai Unió könyvtári és információs politikájával, mind pedig a magyar információs társadalom célkitűzéseit és fő feladatait meghatározó és már korábban ismertetett MITS-dokumentummal²⁸. Az utóbbihoz való kapcsolódások bemutatását, a magyar információs

²⁶ Ugyanott.

²⁷ A gazdasági erőforrások csökkenése miatt a teljes településhálózat IKT fejlesztése nem valósítható meg, ezért a stratégiai terv módosításaként, megyénként legalább ötven község korszerű információs-kommunikációs hálózathoz történő csatlakoztatása valósítható meg az említett ciklus alatt.

²⁸ Itt kell megjegyeznünk, hogy – a kétségtelenül meglévő eredmények mellett – a szinkronitás gyakran csupán elvi szinten jelenik meg. A gyakorlati megvalósítást több tényező is akadályozza. Ezek közül csupán az általunk legfontosabbaknak tartottakat emeljük ki. Az európai színvonalú programok és stratégiai tervek megvalósíthatóságának talán legfontosabb gátja a digitális könyvtári örökség, illetve az abból eredő hátrányok megszüntetéséhez szükséges anyagi források hiánya. A magyar digitális könyvtári kultúra kezdetekor elhanyagolt egységes szakmai koncepció, illetve az azt támogató finanszírozás elmaradása miatt hazánkban a számítógépes feldolgozás, illetve az ahhoz kapcsolódó egyéb könyvtári,

stratégia kapcsán már elvégeztük, ezért az alábbiakban a magyar könyvtárügynek csak az Európai Unió könyvtár- és információpolitikájához való kötődésére, illetve annak bizonyos elemeire térünk ki.

Az Európai Unió fejlesztési irányának meghatározó eleme polgárai tudásának fejlesztése, amelynek immanens részét képezi az információkhoz való szabad hozzáférés biztosítása. Az Unió fejlesztési irányához kapcsolódó Országos Fejlesztési Program legfontosabb célja a versenyképes, igazságos és biztonságos Magyarország kiépítése, amelyhez szorosan kapcsolódó, államilag megfogalmazott prioritás a szociális és a kulturális szolgáltatások színvonalának emelése. Az ország gazdasági növekedésének egyik kulcskérdése a MITS-ben is szereplő, de elsősorban a Gazdasági Versenyképesség Operatív Programjában megfogalmazott az információ-gazdaság kialakítása és fejlesztése, amely a kutatás-fejlesztést, valamint a közgyűjteményeket is érintő tartalomfejlesztést és az örökségvédelmet is magában foglalja. A kulturális politika társadalmi programját meghatározó célok mindegyike – esélyteremtés, érték-és hagyományörzés, új értékek létrehozása – a könyvtárakat is érintő feladatokat involváltnak.

Az Unió általános fejlesztési irányai, valamint a gazdaság és a társadalom fejlesztésére irányuló faktorain túl az Európai Uniónak azonban léteznek célzottan a könyvtár- és az információpolitika meghatározására vállalkozó dokumentumai és programjai is²⁹. A globális információs társadalom kihívásainak és lehetőségeinek kezelése folyamatában az Európai Unió döntő szerepet szán a könyvtáraknak mint az információ és a tudás legfontosabb hozzáférési pontjainak. A könyvtáraknak – hagyományos feladataikon túl – nyitniuk kell a változó társadalom új igényei felé és be kell fogadniuk az új technológia által létrehozott dokumentumokat és ismereteket. A könyvtárak számára a digitalizáció egyrészt az új formákat és tartalmakat kialakító digitális források és információk befogadását jelenti, másrészt pedig azt, hogy maguk is a digitális hálózat részévé, annak fontos szereplőjévé válnak³⁰. A forradalmi változások műszaki, jogi, gazdasági és társadalmi vonatkozásainak kezelésére – az információs társadalom egyéb szereplőjéhez hasonlóan – a könyvtáraknak is fel kell

valamint szolgáltatási tevékenység többnyire egymástól függetlenül, sőt gyakorta egymástól elszigetelten indult meg. A különböző alkalmi társulások termékeként létrejövő katalógus-rendszerek, szolgáltatási programok és egyéb, a könyvtárügy alacsony teljesítőképességét a mai napig meghatározó digitális programok nem képeznek egységes rendszert, s emiatt a hasonló tartalmú szolgáltatások egymás mellett élnek, amelynek a felhasználók oldaláról tekintve az a következménye, hogy például még az egyszerű OPAC-keresést egymás után több helyen kell megismételni. A mind szakmai, mind pedig a felhasználók szempontjából erősen széttagolt könyvtári szolgáltatási rendszer integrálása a magyar könyvtárügyben folyamatos és jelentős anyagi, valamint szellemi kapacitást köt le napjainkban is. A helyzetet súlyosítja a könyvtárak, illetve a könyvtárügy folyamatos alulfinanszírozottsága, illetve a vélt vagy valós provinciális érdekek integrációt gátló hatása. A problémakör teljességéhez hozzátartozik az is, hogy a dokumentumok digitalizálása, a digitális archívumok kialakítása az előző hibákból mit sem tanulva, hasonló széttagoltsággal indult meg.

²⁹ Ezek közül talán a legismertebb a MINERVA (Ministerial Network for Valorising Activities in Digitalisation) Projekt, amely az európai országok digitalizálási tevékenységének összehangolást tűzte ki céljául. A projekt magyarországi honlapjának elérhetősége: <http://www.mek.oszk.hu/minerva>.

³⁰ Az Európai Unióban található, illetve keletkező dokumentumok digitalizálásával kapcsolatban az alábbi dokumentumok meghatározók: Lundi alapelvek (<http://www.mek.oszk.hu/minerva/html/dokumentumok.htm>); a Cselekvési terv digitalizálási programok és koncepciók összehangolására (<http://www.mek.oszk.hu/minerva/html/dokumentumok.htm>); Pármai charta (<http://www.mek.oszk.hu/minerva/html/dokumentumok.htm>); az Európai Bizottságnak az Európai Digitális könyvtárakra vonatkozó terveit (http://europa.eu.int/information_society/activities/digital_libraries/doc/hu_comm_digital_libraries)

készülni. Ennek felismerése vezette az Európai Unió könyvtárait, amikor – néhány könyvtáros egyesület kezdeményezésére – létrehozták az EBLIDA³¹-t. A szervezet megalakulásának háttérében európai könyvtárpolitikai kezdeményezések, a könyvtárügyi kutatások, valamint a könyvtárak legfőbb tevékenységét befolyásolni látszó új jogszabályalkotások álltak. „Az EBLIDA küldetése, hogy támogassa a könyvtárakat ezen fejlemények során, európai szinten szolgálva és előmozdítva a könyvtárosi és információs szakma érdekeit, és ellátva tagjait megfelelő információkkal a kulturális örökség területének európai fejleményeiről, és növelve a tagok közötti együttműködést európai szinten.”³²

Az Európai Unió információs társadalom kihívását és stratégiáját megfogalmazó első jelentősebb dokumentum a Bangemann-jelentés³³ (1994), majd az Information Society Forum első jelentése (1996) elsősorban a hálózati hozzáférésre koncentrált. A szemlélet azonban hamarosan változott és a középpontban már nem a hálózat elérhetősége, hanem a szoftver, a tartalom és a használói igény szerepelt. Ennek első állomása volt, amikor 1996-ban az Európai Parlament kulturális, ifjúsági, oktatási és média bizottsága számára elkészült a Morgan-jelentés; Az információs társadalom, a kultúra és az oktatás címmel³⁴, amely azt javasolta, hogy az Európai Bizottság jelentessen meg vitairatot a könyvtárak információs társadalombéli szerepéről és feladatairól. A dokumentummal kapcsolatosan az Európai Parlament határozata kimondta, hogy a könyvtárak az elektronikus információk helyi szintű nyilvános hozzáférésének biztosításában – beleértve az Európai Unióról és annak tagországairól szóló információkat is – kulcsszerepet játszanak. Két évvel később született meg az Európai Unió első könyvtárpolitikai dokumentuma, amelyet az Európai Parlament 1998. október 23-ai határozata³⁵ fogadott el. A mű az európai könyvtárpolitika első olyan összefoglalása, amely a korszerű könyvtárakkal kapcsolatos műszaki, gazdasági, oktatási és kulturális kérdések teljes vertikumára kiterjed, és amely felhívta az Európai Bizottság, valamint az Európai Unió egyes országainak figyelmét arra, hogy tegyenek lépéseket a könyvtárak – mint az információhoz és a tudáshoz való hozzáférés pontjainak – támogatására.

Az Európai Unió könyvtári és kulturális kutatási programjai a nagyobb keretprogramok részét képezik: a Information Society Technology – IST; a távközlési – ACTS; az információtechnológiai – Escprit. A kulcsfontosságú öt kutatási és fejlesztési terület egyike a Digital heritage and cultural content (digitális örökség és kulturális tartalom), amelynek három kutatási iránya van: az integrált hozzáférés a könyvtárak, múzeumok és levéltárak anyagaihoz; a nagyméretű tartalom-állományok működési hatékonyságának javítása; a különböző típusú multimédia-tartalmak

³¹ EBLIDA: European Bureau of Library, Information and Documentation Associations = Könyvtári, Információs és Dokumentációs Egyesületek Európai Irodája. A szervezetet 1992-ben hozták létre, fő feladata, hogy európai szinten képviselje a könyvtárakat. A testület tevékenységéről lásd részletesebben Teresa Hackett, Az EBLIDA szerepe és tevékenysége című tanulmányát, amelynek tömörítettéje a Könyvtári Figyelő, 47. évfolyamának (2001) 4. számában jelent meg.

³² Hackett, Teresa: Az EBLIDA szerepe és tevékenysége ... p. 1.

³³ Europe and the global information society. Recommendations to the European Council: Application Three: A Network for Universities and Research Centres at: www.ispo.cec.be/ida/text/english/bangeman.html (2005. december 4.).

³⁴ Report on the Information Society, Culture and Education. Committee on Culture, Youth, Education and the Media. Draftswoman: Eluned Morgan. 16 October 1996. A4-0325/96. www.euoperl.eu.in (2005. december 4.).

³⁵ Rynänen, Mirja: Now we have a basis for library strategy in Europe. In: Information Europe, issue 4/1998. p. 27. (2005. december 4.).

megőrzése és hozzáférhetővé tétele, beleértve az elektronikus dokumentumokat, és a fizikai tárgyak helyettesítését is.

Az Európai Unió 1992 óta három kulturális programot hirdetett meg: a Kaleidoscope a művészeti szektort fogta össze; az Ariane a könyvek és az olvasás népszerűsítésével foglalkozott; a Raphael keretében az európai kulturális örökség gondozása érdekében, főként a múzeumok számára adott támogatást. A három program működése a közelmúltban megszűnt, és helyette az európai kultúrát támogató Culture 2000 keretprogram lépett életbe, amely magában foglalja a kultúra valamennyi területét. A keretprogramban szerepelnek állandó elemek – közöttük a könyv és az olvasás promóciója – , ám azok mellett minden évben van egy vagy több kiemelt projekt is.

Az előbbieken ismertetett számos és a világ kisebb nagyobb régióira kiterjedő elvi deklaráció, irányelv, jogszabály, terv és program a könyvtárpolitikának és a könyvtári munkának az információs és tudás alapú társadalomban betöltött helyét, szerepét és feladatait határozta meg. A részben elvi iránymutatást adó, részben pedig a jogi szabályozást biztosító dokumentumok mindegyike meghatározóan hatott a magyar könyvtárügy új társadalmi definíciójára és a könyvtárak ehhez igazodó tevékenységére. Az elérendő célok megvalósulásában – nem kevéssé a feladatok finanszírozásának függvényében – különböző fejlettségi fokot ért el a magyar könyvtárak szolgáltatási rendszere. Bizonyos területeken már vannak a köz számára a használat megteremtésével mérhető eredményei, másutt pedig még csupán a koncepció kidolgozásánál, vagy a program tervezésénél tartanak. A folyamat azonban kétségtelenül kedvező irányba indult el: a nyilvános könyvtári ellátásról szóló törvény és a követő jogszabályok megalkotása, a magyar könyvtárügy átalakított struktúrája és rendszere, az információs és kommunikációs technológia könyvtári alkalmazásának – ha nem is kívánt mértékű – térhódítása megteremtette a könyvtárak korszerű és a társadalmi elvárásoknak megfelelő működési kereteit. Most a legfontosabb teendő a kialakított keretek újszerű tartalommal történő megtöltése. Ebben is vannak már olyan eredmények, amelyek ismertetését – vállalva azoknak bővülés miatt remélhetően gyors elévülését – fontosnak tartjuk, ezért, a teljesség igénye nélkül írásunk zárásaként, függelékben számbavesszük azokat.

Függelék

Állami források felhasználásával az egyetemi, a tudományos és szakkönyvtári hálózatot, s mellettük a közkönyvtárak rendszerét már részben felkészítették arra, hogy a felsőfokú oktatás és a kutatás információs, szakirodalmi információs igényeit kielégítse. Tekintettel arra, hogy egyrészt az alább felsorolt lehetőségek mindegyike az állami egyetem könyvtáraiban hozzáférhető, és mint tudjuk az állami egyetemek könyvtárai – a könyvtári törvény értelmében – nyilvános könyvtárak, másrészt az elektronikus információszolgáltatás megvalósítása érdekében telepített EISZ-kabinetek (elektronikus információszolgáltatási kabinetek) szintén a felsőfokú oktatási intézmények könyvtáraiban kaptak helyet, harmadrészt pedig, hogy az információs és tartalomszolgáltatási országos projektek egy része a nyilvános, a felsőoktatási és a non-profit intézmények, szervezetek könyvtárai számára nyújt országos szolgáltatást, állíthatjuk, hogy a Magyarországról elérhető modern információs és szakirodalmi adatbázisok használatának lehetősége ma már a lakosság egészének rendelkezésére áll.

Közülük talán a legfontosabb az **Elektronikus Információszolgáltatás (EISZ)**. A nemzeti program célja, hogy a felsőoktatás és a tudományos kutatás számára nélkülözhetetlen elektronikus információforrásokat központilag, nemzeti licenz alapján megvásárolja. Ennek eredményeként a felhasználók széles körét, térítésmentesen olyan informá-

ciós források használatához juttatja, amelyeket korábban, a hagyományos dokumentumok meglehetősen nehézkes és hosszú átfutási idővel járó szolgáltatásai csak szűkebb körben, kevesebb információs tartalommal tudtak biztosítani. Az EISZ fontos eleme a felsőoktatási fejlesztési programnak és hazánk euroatlanti integrációjának: jelentősen növeli a magyar felsőoktatási és kutatási intézmények versenyképességét, és elősegíti az információkhoz való szabad hozzáférés demokráciájának kiterjesztését. Az EISZ keretében elérhető adatbázisok és információs táruk valóban a szinte határtalan információ-szerzés lehetőségét teremtik meg. Web of Science, (WOS): az ISI (Institute for Scientific Information) bibliográfiai adatbázis csomag és idézettségi (citációs) indexszolgáltatása. Tárgykörét tekintve interdiszciplináris adatbázis, amelynek heti rendszerességgel frissített adatállománya kiterjed a bölcsészettudományokra és művészetekre, társadalomtudományokra, valamint a természet- és műszaki tudományokra. A Science Direct: az Elsevier tudományos kiadó fulltext és adatbázis szolgáltatása. Fő profilja a természettudományi, a műszaki és az orvosi folyóiratok nyomtatott és elektronikus formában való közzététele. Teljes szövegű hozzáférést biztosít mind a világ tudományos folyóiratkiadásában meghatározó saját, mind pedig más tudományos kiadók e-folyóirataihoz: 1350 saját folyóirat, 10.000 link más kiadók folyóirataihoz. A dinamikusan növekvő adatbázisban 30 millió rekord között lehet keresni és több mint 1,5 millió 1995 után megjelent folyóiratcikk érhető el teljes szöveggel. A Science Direct e-szolgáltatásai a világ valamennyi nagy egyetemén hozzáférhetők. A SpringerLink: a világ vezető természet- és orvostudományi folyóiratait kiadó Springer-csoport adatbázisa 2439 folyóirat tartalmi és bibliográfiai feltárását, bizonyos korlátozások mellett, azok teljes szövegű elérését tartalmazza. Részletesebben: Online Libraries, online folyóiratok, könyvek, könyvsorozatok, Springer Expert Systems, szoftverek, life sciences, chemical sciences, geosciences, medicine, physics & astronomy, environmental sciences, law, economics. Az Akadémiai Kiadó online folyóiratai: az Akadémiai Kiadó gondozásában több mint 40 tudományágban, közel 50féle folyóirat jelenik meg. Az EISZ keretében elérhető online szolgáltatásban 43 (34 idegen nyelvű és 9 magyar nyelvű) folyóirat, 1999-ig visszamenőleg fulltext, letölthető tartalommal érhető el. A folyóiratok kurrens számai már hetekkel a nyomdai megjelenés előtt olvashatók az online verzióban. MTI: A Magyar Távirati Iroda Rt. adatbázisa több mint 2 millió dokumentumot tartalmaz a belpolitika, a külpolitika, a gazdaság, a sport területéről. Magában foglalja az MTI-Press, a Sajtóadatbank szerkesztőségének, az OTS-nek és az Országos Sajtószolgálatnak anyagait. Az Európai Unió Adatbank szöveges és grafikonos formában tartalmazza a szervezet felépítését, történetét, várható eseményeit. Külön adatbázis tartalmazza a nemzetközi szervezetek naprakészen vezetett adatait.³⁶

A másik leggazdagabb kínálatot nyújtó, az elektronikus dokumentumok online elérését biztosító nagy országos program az EBSCO folyóirat-adatbázisok projektje. A nyilvános, a felsőoktatási és a non-profit intézmények, szervezetek könyvtárai számára, országos projekt keretében megvásárolt, az EBSCOhost online keresőrendszerben kumulált adatbázis egyidejű keresési lehetőséget nyújt az angol nyelvű, bibliográfiai és teljes szövegű folyóiratcikkek is tartalmazó adatbázisokban. Academic Search Primer (ASP): a világ legnagyobb tudományos, multidiszciplináris, (humán és társadalomtudományok, oktatás, informatika, fizika, kémia, orvostudomány stb.) teljes szöveget is tartalmazó adatbázisa, elsősorban a felsőoktatási és a kutató intézmények számára készül: összesen

³⁶ Az EISZ program gondozója az Oktatási Minisztérium. Részletesebben ld. <http://www.eisz.hu>.

8176 folyóirat cikkeinek referátumát és indexét, ebből 4648 periodika teljes szövegét tartalmazza. Business Source Primer (BSP): elsősorban az üzleti profilú oktatási intézmények és szakkönyvtárak számára készül: menedzsment, gazdaságtudományok, pénzügy, nemzetközi vállalkozás, marketing. Összesen 7792 vezető és világszerte meghatározó időszaki kiadvány teljes szövegét foglalja magába. Külön szervezett adatbázisa a Regional Business News, amely átfogó, teljes szövegű válogatást nyújt 75 amerikai városi és regionális üzleti napilapjaiból és folyóirataiból. Masterfile Primer: általános jellegű, valamint üzleti, egészségügyi, oktatási és tudományos folyóiratokat feltáró adatbázis. Több mint 2000 folyóirat teljes tanulmánykészletének egész szövegét közli 1975-ig visszamenőleg. Mintegy százezer kép, közel kilencvenezer életrajz is része az adatbázisnak. Health Source : Nursing : Academic Edition: 839 folyóirat referátumát és indexét, valamint 564 teljes szövegű orvostudományi folyóiratot tartalmaz. Magában foglalja a Clinical Pharmacology adatbázist is. Health Source : Costumer Edition: az előző adatbázis fogyasztói kiadása, a világ leggazdagabb, a betegek számára készített egészségügyi információs forrása, amely olyan területeket fed le mint az AIDS, a rák, a cukorbetegség, a kábítószer függőség, az alkoholizmus, az időskori betegségek, a fitnes, az egészséges táplálkozás, a nő- és gyermekegészségügy. Közel háromszáz egészségügyi folyóirat, valamint 140 egészségügyi referenz-kötet teljes szövegét közli. Newspaper Source: mintegy 30 amerikai és nemzetközi napilapból válogat és napi frissítéssel közli a vezető napilapok teljes szövegű cikkeit. MedLine: az adatbázis tulajdonosa az amerikai National Library of Medicine, amely szakmailag irányadó és meghatározó az orvosi információs szolgáltatásban. Tartalmazza az orvostudomány, a beteggondozás, a fogászat, az állatorvostan, az egészséggondozási rendszer és a pre-klinikai tudományok 4800 bioorvosi folyóirat referált bibliográfiai rekordjait. Az Academic Search Primer használói 1773, a MedLine-ban indexelt folyóirat esetében a teljes szövegű cikkekhez is online hozzáféréssel rendelkeznek. ERIC: The Educational Resource Information Center, az amerikai országos pedagógiai információs rendszer, amely több mint 2200 abstract hivatkozásokkal bővített teljes szövegét, valamint közel 1000 oktatással kapcsolatos folyóirat referátumait és bibliográfiai adatait tartalmazza. Az adatbázisban az Academic Search Primer használói 804, az ERIC-ben indexelt folyóirat teljes szövegéhez kapnak online hozzáférést.³⁷

A kilencvenes évek végén, az egyetemi könyvtárakban merült fel, hogy a magyar felsőoktatási és kutatói intézményhálózat számára elengedhetetlenül fontos néhány olyan adatbázis megvásárlása is, amelyek elérésére az országos programok keretében nincs lehetőség, (sőt a központi projektek akkoriban még nem léteztek, de azok megindulása után is szükség volt a korábbi kezdeményezésekre), de amelyek a kutatás számára nélkülözhetetlenek. A tudományos kutatáshoz elengedhetetlenül fontos információs bázisok elérhetőségének megteremtését éveken keresztül az OTKA pályázati rendszere biztosította. Jóllehet az utóbbi években az OTKA támogatás mértéke évről évre csökkent, mégis fontos adatbázisok elérhetőségét biztosítja az az országos program, amelyet a felsőoktatási intézmények könyvtárai konzorciális szerződések keretében gondoznak. Digital Dissertation Abstracts: több mint 1,5 millió doktori értekezés kivonatát és téziseit tartalmazza. Biological Abstracts: az élettudományok területén az egész világon megjelent valamennyi jelentős folyóirat cikkeinek kivonatát sűríti egy adatbázisba. PsycInfo: az adatbázis hivatkozásokat és rövid tartalmi kivonatokat tartalmaz pszichológiai témájú

³⁷ Részletesebben ld. a <http://www.epnet.com> és <http://www.ki.oszk.hu>. A térítésmentes szolgáltatás gondozója a Könyvtári Intézet

folyóiratcikkekről, könyvek fejezeteiről, disszertációkról, jelentésekről. A cikkeket több mint 1300 féle és 25 különböző nyelvű folyóiratokból válogatják. GEOBASE: több tudománykört átfogó bibliográfiai adatbázis, amely széleskörű áttekintést nyújt a természet- és társadalomföldrajz, a föld- és környezettudományok, ökológia, és a kapcsolódó tudományágak nemzetközi irodalmáról. Az alapvető tudományos és műszaki folyóiratok mellett az adatbázis angol nyelvterületeken kívül eső és kevésbé olvasott forrásműveket is tartalmaz, ezen kívül konferenciaismertetőket, kutatási jelentéseket is feldolgoz. PCI: Periodical Content Index, mintegy 4000 humán és társadalomtudományi folyóirat összes cikkének tartalomjegyzékét, a XVIII. századtól kezdve, 37 fő területre felosztva, 40 nyelven. Éves gyarapodása mintegy 1.000.000 újabb cikk. A PCI alapvetően tartalomjegyzék, bizonyos folyóiratcikkei azonban teljes szövegű formában is elérhetők. ACM Digital Library: az Association for Computer Machinery által a Digital Library címen szolgáltatott 21 számítástudományi, számítástechnikai folyóirat elektronikus változata.³⁸

A fentebb ismertetett, világméretű és minden esetben üzleti alapon működő adatbázisok mellett ma már jelentős mennyiségű és információtartalmú magyar fejlesztésű adatbázis is a felhasználók rendelkezésére áll, s ami legalább ennyire fontos, online használatuk ingyenes. Nincs lehetőségünk arra, hogy valamennyi meghatározó forrást számbavegyünk, azért itt most csupán a legátfogóbbakat soroljuk fel. A **NIIF Program** online elérhető adatbázisai³⁹: egyetemi és főiskolai tankönyv-adatbázis, Nemzeti Periodika Adatbázis, OTKA pályázatok adatbázisa, Pedagógiai Adatbázis (PAD). A magyarországi digitális dokumentumtermés gyűjtésére és archiválására vállalkozó **Magyar Elektronikus Könyvtárban (MEK)**⁴⁰ közel három és félezer teljes szövegű dokumentum érhető el. Az **Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis (EPA)**⁴¹ a MEK kezdeményezésére, a magyar vonatkozású elektronikus időszaki kiadványok könyvtári igényű nyilvántartásának, illetve archiválásának céljaira alakult. A magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek adatbázisát és a feldolgozott cikkek teljes szövegű elérését biztosítja a **MATARKA**. Az adatbázis fejlesztése 2002-ben kezdődött, ma közel háromszáz folyóirat tartalomjegyzékét tárja fel.⁴² A Magyar Országos Közös Katalógus – **MOKKA**, a tizenhat legnagyobb és a magyar dokumentumvagyon meghatározó részét képező egyetemi, szak- és közkönyvtár közös, éppen napjainkban lényegesen bővülő katalógusvállalkozása, amely a közönség számára a dokumentumok bibliográfiai adatainak keresésében, illetve azok lelőhelyeinek megtalálásában nyújt segítséget.⁴³

Amikor a digitális dokumentumok, illetve dokumentumok feltárását biztosító szakirodalmi adatbázisok használatáról szólnunk meg kell említenünk a Neumann-ház szolgáltatásait, **Neumann János Digitális Könyvtár** is. A magyar digitális kultúra gondozása érdekében létrehozott szervezet több olyan online szolgáltatást biztosít, amely mind a kutatóknak, mind pedig a legszélesebb értelemben vett olvasóknak hasznos információkkal és dokumentumokkal szolgálhat. A WebKAT.hu katalógus segítségével az interneten szereplő és a magyar kulturális örökség körébe tartozó dokumentumok találhatóak meg, a lehető legegyszerűbb és leggyorsabb keresési módszerrel. A Neumann János Digitális

³⁸ Az OTKA által támogatott adatbázisok felsorolása nem tartalmazza a teljes kínálatot, illetve az utóbbi évek gazdasági megszorításai miatt nem valamennyi adatbázis érhető el minden egyetemen, illetve azok könyvtáraiban.

³⁹ Részletesebben lásd: <http://www.niif.hu>.

⁴⁰ Részletesebben lásd: <http://mek.oszk.hu>.

⁴¹ Részletesebben lásd: <http://www.epa.oszk.hu>.

⁴² Elérhető a <http://www.matarka.hu> címen.

⁴³ Internetes elérhetősége: <http://www.mokka.hu>.

Könyvtár állományának különleges része a Bibliotheca Hungarica Internetiana (BHI) című Magyar Szövegtár. A digitalizált kötetek gyűjteménye felöleli a klasszikus magyar irodalom számos jelentős alakjának műveit (kritikai és ún. népszerű kiadások), valamint a különböző műveltségterületekhez tartozó alapvető szakirodalmi munkákat. A BHI állománya folyamatosan bővül. A gyűjtemény gyarapítását 2003 óta a Neumann-ház állandó irodalmi szakértői felügyelik. A Digitális Irodalmi Akadémia (DIA) program célja, hogy hozzájáruljon a magyar szépírók legjobbjainak alkotói szabadságát biztosító méltó feltételek megteremtéséhez, és műveiket elérhetővé tegye az interneten. Így a világ bármely pontján megismerhetővé válik a kortárs magyar irodalom színe-java, és a nemzeti értéknek számító jelenkori szépirodalmi művek egyre bővülő. Ez az irodalmi művek digitalizálása tekintetében röviden úgy fogalmazható meg, hogy forrásértékű szövegek kerüljenek fel az internetre, minél teljesebb körű, sok szempontú keresési lehetőséget biztosítva. A teljes adatbázis pedig az irodalom iránt érdeklődők és a kutatók tájékoztatását megbízható információk közzétételével szolgálja.⁴⁴

A fenti számbavétellel csupán reprezentálni akartuk annak a folyamatnak az eredményét, amelyet az elmúlt mintegy egy-másfél évtized alatt a magyar könyvtárügy szolgáltatási rendszerében elértünk. Nem mutathattunk be mindent, és nem is állítjuk, hogy az eredmények kiválóak, ám a választott út – megfelelő társadalmi összefogással és támogatással – elvezethet ahhoz a modellhez, amelyet a tanulmányunk első részében mutattunk be⁴⁵.

⁴⁴ A felsoroltakon kívül Neumann-ház még számos hasznos információforrást tesz közzé, itt most csupán a legfontosabbnak vélteket közöljük. A Neumann-ház internetes elérhetősége: <http://www.neumann-haz.hu>.

⁴⁵ Tudnunk kell, hogy a bemutatott és működő elérhetőségek többsége – finanszírozási problémák és rendkívül bonyolult piaci árképzési rendszerük miatt – igen sérülékeny. Különösen vonatkozik ez az EISZ, az EBSCO, valamint az OTKA támogatás segítségével megvásárolt üzleti alapon működő szolgáltatásokra. Ám a magyar fejlesztésű hozzáférések is létbizonytalansággal küzdenek. E problémák megoldása legalább annyira tudomáspolitikai mint könyvtárpolitikai kérdés. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a meglévő online hozzáférési lehetőségek kihasználtsága az egyes intézményekhez köthető szokások alapján igen eltérő képet mutat, országos méretekben pedig arról beszélhetünk, hogy az adatbázisok használata alacsony.